

Een nieuw beschavingsideaal?

door Kees Kok

Vijf jaar geleden, in september 2001, verscheen het manifest Stop de uitverkoop van de beschaving (www.stopdeuitverkoop.nl), ondertekend door onder anderen Mies Bouhuys, Wouter van Dieren, wijlen Karel Glastra van Loon, Jan Marijnissen, Huub Oosterhuis en Dorien Pessers. In dat manifest leggen de auteurs een direct verband tussen de veronachtzaming casu quo privatisering van de publieke sector en het verval van de beschaving. De 'markt' doet inbreuk op sociale waarden als solidariteit, saamhorigheid, belangeloosheid. Ten gevolge van de 'neoliberale revolutie' is de sociale moraal vervangen door een 'rigide afrekencultuur' en de democratische controle door de 'keuzevrijheid' van de 'mondige' consument. De initiatiefnemers van Stop de uitverkoop wilden proberen door debat, dialoog en persoonlijke inzet te komen tot 'een nieuw beschavingsideaal, zodat het aloude streven om de wereld beter achter te laten dan wij hem hebben aangetroffen nieuw leven wordt ingeblazen'. Hoe staat het met dat nieuwe beschavingsideaal?

Er zijn sinds Stop de uitverkoop enkele min of meer verwante initiatieven gelanceerd. In 2004 ging de denktank Waterland (website: www.waterlandstichting.nl) van start, een initiatief van onder anderen de socioloog Dick Pels. Zijn mission statement luidt: 'Waterland wil een nieuwe doorbraak bewerkstelligen in het spectrum van de progressieve politiek, middels een verzoening tussen socialisme en liberalisme die past bij de problemen van onze tijd. Wij laten ons daarbij evenzeer inspireren door de individualistische tradities binnen het democratisch socialisme als door de sociale tradities binnen het liberalisme. Deze signatuur, die wij als sociaal-individualistisch aanduiden, kiezen we op een losse en open manier, nieuwsgierig naar nieuwe verhalen en denkmogelijkheden, en naar uitdagingen en weerleggingen die onze ideeënvorming scherpener.'

De discussies en bijdragen op de website en in de daaraan gekoppelde nieuwsbrief Waterstof zijn relevant, zeer gevarieerd en van hoog niveau. Men vindt er bijdragen van bekende politici en gerenommeerde denkers over uiteenlopende onderwerpen onder de kopjes: cultuur & media, religie, internationaal, integratie, democratie, solidariteit, links-rechts, welvaart en vrijheid. Terwijl in de politiek het polderen verwaterd is tot een neoliberale cocktail, poldert Waterland 'op een losse en open manier' voort. En er wordt ook gefundeerde kritiek geleverd op het dogma van de economische groei en de ontmanteling en privatisering van de publieke sector. Zo pleiten, bijvoorbeeld, de sociologe Evelien Tonkens en de filosoof Tsjalling Swierstra voor een herstel van de continuïteit van de linkse beschavingsgeschiedenis, die na Den Uyl in het slop is geraakt. Zij willen dit bereiken door de 'bevordering van deugden en vaardigheden'. Maar: 'deze deugden hebben alleen kans om op te bloeien wanneer er een basaal gevoel van zelfrespect en eigenwaarde voorhanden is' en dat hangt mede af van sociaal-economische factoren. 'Een beschavingsoffensief komt dan ook niet in de plaats van de strijd voor sociaal-economische rechtvaardigheid, maar vormt daarvan het noodzakelijke complement,' aldus Tonkens en Swierstra.

Maar merkwaardig genoeg wordt in de Waterland-documenten nergens een link gelegd met Stop de uitverkoop, zelfs niet bij de links. Misschien is dat typisch Nederlands: iedereen wil in zijn eigen kerk en op de eigen website preken voor eigen parochie. En ook de discussie over de beschaving lijkt langs partijlijnen te verlopen. Waterland is meer PvdA en D66, Stop de uitverkoop meer SP.

Sociale agenda

In 2005 kwam er nog een initiatief bij: De Sociale Agenda (www.desocialeagenda.nl), een project van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling - een adviesraad van het kabinet -, in samenwerking met het Tijdschrift voor sociale vraagstukken en de Volkskrant. Op 31 december 2005 werd in die krant de balans opgemaakt. Gedurende dat jaar hadden de lezers zich via internet kunnen uitspreken over de vraag wat de belangrijkste sociale vraagstukken van ons land zijn. Een panel van wetenschappers had vooraf een lijst met eenentwintig sociale problemen opgesteld. De achtduizend reacties voegden daar nog eens achttien problemen aan toe. Bovenaan eindigde de stelling dat de welvaart ons ziek maakt. De panelleden reduceerden vervolgens het aantal vraagstukken tot deze top zeven:

Hoe kunnen we meer welzijn en geluk ontleen aan de welvaartsgroei; hoe kan het onderwijs voor elkaar krijgen dat minder talent onbenut blijft; hoe kan de kwaliteit van de publieke dienstverlening beter; hoe kan de onderklasse emanciperen; hoe worden we goede burgers met betere omgangsvormen; hoe kunnen we een geïntegreerde samenleving worden; hoe kunnen we de continuïteit en duurzaamheid van de samenleving bevorderen?

Symptoombestrijding

Ook op de website van de Sociale Agenda en de publicaties eromheen vinden we nergens een verwijzing naar het manifest Stop de uitverkoop. Wel komt er een aantal ook in het manifest besproken probleemgebieden aan de orde, maar de toon is anders. In de Agenda lijkt het toch vooral te gaan over de angst van burgers aan welvaart en welzijn te moeten inboeten. Die vruchten van de burgerlijke beschaving worden bedreigd door een groeiende 'onderklasse' zonder goede scholing en uitzicht op werk. Niet de toenemende armoede versus verrijking wordt tot de belangrijkste sociale vraagstukken gerekend, maar de 'emancipatie van de onderklasse'. Het gaat over omgangsvormen, integratie, continuïteit en duurzaamheid. Allemaal gewichtige zaken, elementen van beschaving. Maar daarbij wordt geen enkel verband gelegd met de privatisering en vermarkting van de publieke sector, en over de relatie van deze zeven sociale vraagstukken met de politiek-economische werkelijkheid wordt niet gerept. Enkele typerende citaten van het uit sociologen, economen, een filosoof, een psycholoog en een journalist bestaande panel: 'Wat mij betreft, is het afgelopen met onze cultuur van vrijblijvendheid'; 'De oplossing ligt in de sfeer van emancipatie van laaggeschoolden'; volgens een ander in het 'creëren van netwerken in achterstandsbuurten'. En over het onderwijs: 'Topscholen krijgen we door topdocenten, selectie, discipline, eisen stellen en andere en betere financiering. Oplossingen genoeg.'

De indruk ontstaat dat deze wetenschappers weinig feeling hebben met de onderklasse zelf en met de sociaal-economische problematiek die aan hun maatschappelijke positie ten grondslag ligt. De onderklasse moet zich op karakter verheffen tot een hoger beschavingsniveau, te weten het 'onze'. Het economische systeem zelf en de ziekmakende achterkant van onze welvaart wordt niet onder kritiek gesteld.

Op 18 september jongsleden werd de oogst van de Sociale Agenda, Dertig plannen voor een beter Nederland, aangeboden aan prinses Máxima. Panellid Hans Boutellier schreef op 19 september in de Volkskrant: 'De sociale agenda heeft een civiele ondertoon. Het is uiteindelijk vooral een appèl geworden op instituties, organisaties en burgers om hun maatschappelijke rol eens tegen het licht te houden. What can you do for your country?'

Maar wat is beschaving?

'Hoewel het begrip beschaving door iedereen anders wordt gedefinieerd, blijkt er in de praktijk grote overeenstemming te bestaan over wat wij beschaafd vinden en wat niet,' lezen we in het Manifest Stop de uitverkoop. Maar dat is nu juist de vraag. Er wordt vervolgens een serie negatieve voorbeelden van beschaving, van onbeschaafdheden, opgesomd, zoals: kinderarbeid; het aan de ketting leggen van verstandelijk gehandicapten; ouderen, zieken en gehandicapten aan hun lot overlaten. Inderdaad: ook de meeste neoliberalen zullen dat allemaal hoogst onbeschaafd vinden. Maar als het dan verder gaat over de evenredige toename van het aantal armen en miljonairs, over de afnemende bijdrage van de overheid aan zorg en onderwijs, en over de steeds krappere en duurder wordende woningmarkt, dan lopen de meningen ver uiteen. En het is evident dat de grote politieke partijen en hun achterbannen het helemaal niet eens zullen zijn met de kern van het Uitverkoopbetoog: 'het verband tussen de veronachtzaming van de publieke sector en het verval van de beschaving.'

Johan Huizinga

In 1943, tijdens een van de diepste dieptepunten van onze westerse (christelijke?) beschaving, schreef de beroemde Nederlandse historicus Johan Huizinga *Geschonden wereld*, dat in 1945 postuum verscheen. In de inleiding lezen we: 'Het is toch duidelijk genoeg, dat deze bitterste van alle eeuwen, die in een agonie zonder weerga haar midden nadert, als tijdperk de stempel draagt van een voortschrijdend verval der beschaving, dat in een catastrofale vernietiging zou kunnen verlopen. (...) Zal aan het einde van zooveel verschrikkingen deze geschonden en verminkte wereld aanstonds gereed staan voor een nieuwen opbloei van echte en edele beschaving?'

Terugblikkend op vijf eeuwen beschaving - van de veertiende tot de negentiende eeuw -, vraagt Huizinga zich af of er in de geschiedenis van het Westen wel sprake kan zijn van culturele vooruitgang: 'Worden de mensen ook beter, rechtvaardiger, wijzer, menselijker, minder wreed, trouwer?' Zijn antwoord is ontkennend, al aarzelt hij bij de uitvinding van de boekdrukkunst.

Wat beschaving, civilisatie of cultuur nu precies is, is ook volgens Huizinga niet nauwkeurig te omschrijven. Hij wijst erop dat het woord beschaving een Nederlands taalgeval apart is, het is een ambachtelijk woord - schaafwerk - en heeft betrekking op het veredelen van de enkeling, een groep of een hele maatschappij, en op het resultaat daarvan. Het is nog het meest verwant met het Latijnse *eruditio*, letterlijk 'ontruwing'. Andere Europese talen gebruiken bijna allen het bij ons wat ongewone woord *civilisatie*, *civilisation*, *Zivilisation*, wat letterlijk 'verburgerlijking' betekent, of met een actueler woord: 'inburgering'. Het heeft te maken met een sociale gedragswijze waaraan de burger wordt gehouden. Het alternatieve woord voor beschaving is cultuur - culture, Kultur. Maar terwijl beschaven de associatie oproept van beperking en versobering - het afschaven van uitsteeksels en scherpe kanten -, klinkt cultuur meer naar op- en uitbloei, naar versiering. Wellicht heeft de Nederlandse voorkeur voor het woord 'beschaving' iets met het calvinisme te maken.

Probleem is en blijft dat geen van de drie woorden - beschaving, cultuur, civilisatie - onmiddellijk een inhoudelijke bepaling met zich mee brengt. Het zijn containerbegrippen. Je kunt, met Huizinga, hooguit stellen dat beschaving zich laat contrasteren met een begrip als fataliteit. Tegenover de opvatting van de mens als speelbal van de natuur, van het lot, staat de beschaving als initiatief van de mens:

de mens neemt verantwoordelijkheid, maakt keuzes, zet ontwikkelingen in gang. Maar dat kunnen ook de verkeerde keuzes zijn die rampzalige ontwikkelingen in gang zetten. En de weg naar de hel is, zoals bekend, zelfs met goede bedoelingen geplaveid. Vijftig jaar na Huizinga verzucht de Britse cultuurfilosoof George Steiner in zijn autobiografische Errata (1997) 'dat intellectuele en kunstzinnige verrichtingen de mens en de maatschappij niet humaner lijken te maken, niet meer geneigd tot recht en genade; dat de humaniora niet humaniseren en dat de natuurwetenschappen en zelfs de wijsbegeerte de kwalijkste politiek kunnen dienen'.

Dalrymple

Kennelijk bestaan er heel verschillende opvattingen over wat 'beschaving' is. Of liever: over wat ervoor nodig is om de beschaving in stand te houden en te vervolmaken. In de Nederlandse discussie daarover blaast sinds kort de Britse arts en schrijver Theodore Dalrymple een stevig partijtje mee, vooral dankzij de essays die hij in Trouw (in de rubriek Letter & Geest) mocht publiceren. In 2005 werden vijftientig van die essays gebundeld in Beschaving of wat ervan over is. Trouw-redacteur Chris Rutenfrans zet in het voorwoord vast de neoconservatieve toon: 'De veel bespote, hardwerkende, oppassende burgers zijn niet meer bereid tot in het oneindige de kosten te dragen van het onverantwoordelijke gedrag van anderen.' De onderklasse wordt meteen al tot de orde geroepen!

Wat Dalrymple onder beschaving verstaat, vernemen we pas terloops halverwege zijn boek: 'Beschaving is de som van alle activiteiten waardoor mensen hun louter biologische bestaan kunnen overstijgen en reiken naar een rijker geestelijk, esthetisch, materieel en spiritueel leven.' Ook hij ziet die beschaving hard achteruit hollen, maar zoekt de schuld vooral bij de progressieve intellectuelen: 'Het woord beschaving duikt nog maar zelden op in academische teksten of in de journalistiek zonder ironische aanhalingstekens.' Dalrymple verwijt de linkse elite een soort psychoanalytische tunnelvisie op het kwaad van de onbeschaafdheid; zij zien alleen maar slachtofferschap. Kort samengevat luidt zijn analyse: de mensen in de (Britse) welvaartsstaat zijn zo lang gepamperd met huursubsidies, gratis onderwijs en ziekenzorg, dat zij verzwakt en afgestompt en onder invloed van drugs voor de televisie hangen, terwijl ze toch beter Shakespeare zouden lezen om van hem mores en beschaving te leren.

Dat de maatschappelijk-economische positie waarin zeer veel en steeds meer mensen (vooral culturele minderheden) verzeild raken, het overstijgen van hun louter biologische bestaan praktisch onmogelijk maakt, lijkt voor Dalrymple geen punt van overweging. Dat is linkse pampertaal.

Hoge en lage cultuur

Hoeveel realistischer is zijn eerder genoemde landgenoot, de ongetwijfeld links-elitaire George Steiner, als hij in zijn Errata schrijft: 'Onweerspreekbaar blijft dat voor vrijwel het totaal van de Homo Sapiens de huidige wereldgodsdienst voetbal heet. Salonwijsjes of rockmuziek begeisteren, ontroeren, troosten honderden miljoenen voor wie een sonate van Beethoven gelijk zou staan aan verveling. Welk recht heeft de mandarijn om anderen een "hoge" cultuur op te leggen? Welk mandaat heeft de pedagoog of zogeheten intellectueel om het "gemeen", zoals Shakespeare schreef, zijn esoterische prioriteiten en waarden door de strot te wringen?'

In tegenstelling tot Dalrymple meent Steiner geen recht te hebben zijn 'hoge' cultuur aan het 'gemeen' op te leggen, en wel 'op grond van sociale rechtvaardigheid', om wat de populaire ('lage') cultuur 'zo onmiskkenbaar toevoegt aan overigens kleurloze en gehavende levens'.

Een dergelijke empathie mis ik bij Dalrymple. Dat heeft overigens veel te maken met zijn persoonlijke achtergrond. Niet voor niets brengt hij in Beschaving of wat ervan over is te berde hoe hij is opgegroeid in een 'hel op huiselijke schaal', met een vader en moeder die elkaar zo ongeveer naar het leven stonden: 'De eigenaardigheden van mijn persoonlijke opvoeding waren geen betrouwbaar prisma om de wereld door te beoordelen. Ik kwam erachter dat één ding nog erger is dan een gezin te hebben: géén gezin te hebben.' En vervolgens krijgt hij als arts in een achterstandswijk te maken met de ergste maatschappelijke fall out van gebroken en gewelddadige gezinnen, waarover hij eerder schreef in Leven aan de onderkant. Dat is het onbetrouwbare prisma waardoor hij de wereld beoordeelt.

Bolkestein

Vijftien jaar geleden, in september 1991, hield Frits Bolkestein een lezing voor de Liberale Internationale in Luzern. Dat was het startsein voor een luidruchtig debat over beschaving dat tot op de dag van vandaag voortduurt. In zijn rede stelde Bolkestein de Europese (westerse) beschaving tegenover de islamitische. Hij noemde daarbij een aantal waarden en politieke beginselen, die in de islamitische landen ver te zoeken zouden zijn: scheiding van kerk en staat, vrijheid van meningsuiting, verdraagzaamheid en non-discriminatie. Opvallend afwezig in deze opsomming zijn de zogeheten sociale grondrechten: rechtshulp, werkgelegenheid, sociale zekerheid. Kennelijk maken die geen deel uit van Bolkesteins beschavingsideaal. Dat blijkt ook wel uit de voorbeelden die hij gaf van 'hoogtepunten' van de Europese beschaving: het Athene van de vijfde eeuw voor Christus, het Florence van de vijftiende eeuw en het pre-revolutionaire Parijs van de achttiende eeuw. Welnu: in het Parijs van voor de Franse Revolutie was 90 procent van de bevolking straatarm, en onder Lodewijk XV, zoon van de zonnekoning, heerste, volgens een overigens zeer beschaafd geschiedenisboekje, de 'gestadig voortkankerende decadentie van een absolute monarchie met haar gunstelingensysteem'. Het vijftiende-eeuwse Florence kon slechts gedijen onder de absolute tirannie van 'Il Magnifico' Lorenzo de Medici, en het Athene van de vijfde eeuw voor Christus was een slavenmaatschappij die leefde op kosten van onder andere Sparta, en die zich voortsleepte van de ene naar de andere oorlog, tot de ondergang erop volgde. Er was helemaal geen sprake van democratie, vrije meningsuiting, verdraagzaamheid, en al helemaal niet van sociale grondrechten. Wel van grootse, geld verslindende kunstprojecten en grote legers ter meerdere eer en glorie van de machthebbers.

Intellectueel-esthetische beschaving

Bolkesteins beschavingsbegrip is, net als dat van Dalrymple en vele anderen die de beschavingsdiscussie de afgelopen vijftien jaar hebben beheerst, overwegend intellectueel-esthetisch van aard. Alle negatieve voorbeelden die hij en zijn politieke vrienden, van Paul Schnabel tot Ayaan Hirsi Ali, de afgelopen vijftien jaar als vurige kolen hebben gestapeld op het hoofd van de islamitische beschaving: fundamentalisme, onverdraagzaamheid en gebrek aan democratie, zijn moeiteloos te pareren met voorbeelden uit de westerse, euramerikaanse beschaving: van de ongekende terreur bij de verovering en kolonisering van Zuid- en Noord-Amerika, Afrika en grote delen van Azië tot de behandeling van de CIA-gevangenen en de slachtoffers van orkaan Katrina. Vraag is ook in hoeverre de verkiezingen in Amerika en steeds meer ook in Europa nog democratisch te noemen zijn, gezien de enorme invloed van de media en het bedrijfsleven. De rechtse elite weigert zich rekenschap te geven van de boter op het hoofd van de eigen beschaving. Op 31 augustus jongsleden mocht Bolkestein in de Volkskrant nog eens terugkomen op zijn rede uit 1991. Er is weinig veranderd. 'De integratie van niet-

westerse moslims schiet maar niet op,' moppert hij. De islamitische scholen zijn een plaag - 'Artikel 23 van de Grondwet moet worden aangepast' en multiculturaliteit is onzin: 'Was de cultuur van de Galliërs gelijkwaardig aan die van de Romeinen?' vraagt hij retorisch. Zeker Asterix en Obelix nooit gelezen.

J.P. Guépin

Begin dit jaar overleed de schrijver/dichter J.P. Guépin. Van zijn hand verscheen in 1983 onder de titel *De beschaving* een omvangrijk werk, een kleine zeshonderd pagina's vol springerige, elitaire betogen over onder anderen volslagen onbekende grootheden uit het klassieke Griekenland. Over zichzelf schrijft hij in de Index: 'Guépin J.P., essayist, lijkt rechts maar is het nog niet, denkt dat het niet leuk is om links te zijn, geen goed retoricus'. Guépin geloofde heilig in de kracht van de retoriek als beschaafde uitwisseling van argumenten, en in de 'waarheid als consensus': 'De retoricus gelooft niet dat er waarheden bestaan buiten de consensus van geprekspartners om en dus ook onafhankelijk van de situatie.' In zijn politiek-maatschappelijke uitspraken is hij de intellectuelere evenknie van Bolkestein. Enkele citaten: 'Ik verdedig ook concurrentie van meningen over goederen, en dus concurrentie van de goederen zelf, in een liberale economie. (...) Het egoïstische streven naar lustbevrediging van alle individuen tezamen levert welvaart voor het geheel op. (...) De hebzucht, als constante want onbevredigbare passie van allen te zamen, bevordert, zonder ingrepen van buitenaf, het algemeen belang. (...) De overheid hoeft niet meer te doen dan voor Recht en Orde te zorgen, en ook dat er geen belemmeringen voor de vrije concurrentie ontstaan. (...) Hulpverlening maakt apathisch of rebels. De gewone haat tegen weldoeners.' Het doet allemaal sterk denken aan Dalrymple avant la lettre en staat diametraal tegenover de beschavingsidee van Johan Huizinga.

Tegen de blinde begeerte

Huizinga schreef in *Geschonden wereld* dat hij zich nog het meest thuis voelde bij de door Dante geijkte term *civiltà humana* - menselijke beschaving, en de nadere invulling daarvan als *vita felice*, gelukkig leven, dat volgens Dante wil zeggen: leven volgens de hoop, het geloof en de liefde, als tegenwicht tegen de altijd heersende krachten van *la ceca cupidigia*, de blinde begeerte, de hebzucht. De beschaving, het gelukkige of, met een vandaag gangbaarder begrip: het goede leven, is nooit ergens gerealiseerd. Beschaving is een beweging, een tegenbeweging tegen de blinde begeerte. Huizinga vraagt zich in 1943 af of er na de oorlog een herleving van het christelijk geloof te verwachten is, waardoor de beschaving weer zal aantrekken. Hij heeft er niet veel fiducia in. 'Heeft het christendom ooit de laag-gemiddelden mensch beter en wijzer gemaakt? De wereld is te veel verstrikt in een habitus die aan het christendom tegengesteld is. Hebzucht en geweld zijn nergens afgezworen; de wereld gaat haar volgende tijdperk als samenleving van winnen en genieten tegemoet.' Profetische woorden. Huizinga had ook niet veel op met de intellectuelen die meenden dat het christendom zo ongeveer identiek is met de moderne beschaving; dat het christendom grotendeels in de cultuur zou zijn opgegaan, en dat daarmee alle christelijke leer en dogmatiek achterhaald is en overbodig geworden. Een visie die overigens in onze tijd in brede kringen weer opgeld doet, zoals bij de Nederlandse theoloog Harry Kuitert. Eerder lijkt Huizinga gelijk te hebben gekregen. Met het verdwijnen van de soms al te rigide christelijke moraal is ruim baan gegeven aan een cultuur van winst en genot, aan de blinde, egocentrische begeerte. En die wordt door de (neo)liberalen en denkers als Guépin nu juist gezien als basis van de economische welvaart. Een welvaart die voor hen bijna synoniem is met beschaving.

De godsdienst

'De godsdienst komt in mijn systeem niet voor, en wel omdat ik de godsdienst onbeschaafd vind, zeker een godsdienst - of ideologie - die op bloedige offers en martelaarschap is gebaseerd.' Aldus Guépin in zijn boek, waarvan het laatste hoofdstuk is getiteld 'Het bloedig fundament van de beschaving'. Dat hoofdstuk gaat over de 'Griekse, heidense theologie' van het offer uit de zesde eeuw voor Christus, waarvan het christendom met zijn 'opvatting van reiniging door bloed van de erfzonde' volgens Guépin de erfgenaam zou zijn. Als intellectueel staat hij met deze visie model voor zeer veel hedendaagse intellectuelen. Zij weren de godsdienst uit hun filosofische en politieke denksysteem, omdat die in hun ogen verantwoordelijk is voor het geweld in de wereld, voor 'bloedige offers en martelaarschap'. Zij hebben daarbij een groot deel van de historische werkelijkheid aan hun kant: van het middeleeuwse katholicisme met zijn offertheologie en inquisitie tot het hedendaagse martelaarschap van de islamitische terroristen. Maar met deze afweerhouding cultiveren zij tevens hun blinde vlek voor de andere kant van de religieuze medaille: de beschaving. Men kan zeer goed verdedigen dat aan religie (en ideologieën) niet alleen veel geweld te wijten, maar ook veel beschaving te danken is, en wel in het bijzonder aan de Joodse religie.

Tien Woorden

Het jodendom is als bijdrage aan de westerse beschaving door niet-Joodse intellectuelen nooit erg serieus genomen, terwijl die bijdrage evident onmetelijk is. Het ethisch besef dat uit de Hebreeuwse bijbel is voortgekomen, is onvergelijklijk. De zogenoemde 'Tien Geboden' - eigenlijk 'Tien Woorden' - zijn als oorkonde van menselijke vrijheid en beschaving ongeëvenaard. Zij beginnen met een verwijzing naar de bevrijding van Israël uit de slavernij van Egypte, dat staat voorop. Daarmee is meteen gezegd dat mensen geen slaven zijn, van geen enkele Farao. Werken in dienst van een absolute heerser is slavernij. Dat is een altijd actueel politiek beginsel. Zo is veel werk in dienst van de Vrije Markt geen menswaardig werk, maar slavernij. De Bevrijder-God van de Tien Geboden verbiedt elke onderwerping aan goden en mensen, alle buigen voor beelden van steen of gedachten (ideologieën). Het sabbatgebod garandeert het recht van alle mensen (inclusief dienstboden, vreemdelingen en zelfs het vee) op een minimum (één zevende) aan vrijheid en zelfbeschikking.

Het is hier niet de plaats om de Tien Woorden uitvoerig te analyseren. Maar ze lopen - na het verbod op onder andere moorden en plunderen - uit op een groot pleidooi tegen de 'blinde begeerte', tegen datgene dus waar volgens de (neo)liberalen onze welvaart op gebaseerd is. Een pleidooi voor de beschaving, een 'nieuw beschavingsideaal' kan zonder meteen 'religieus' te worden en zonder valse schaamte inspiratie zoeken bij de oude Joodse Schrift. Die kent geen geheime religieuze agenda; zij wil het liefst a-religieus, dat wil zeggen politiek-maatschappelijk gelezen worden, omdat zij ook als zodanig geschreven is. De Joodse Schrift, noch de christelijke bijbel, claimt een goddelijk auteursrecht. Het zijn geschriften van mensen over mensen; ze gaan over al wat 'menselijk, al te menselijk' is.

'Westerse' waarden

Ook de zogenaamde westerse waarden als scheiding van kerk en staat, democratie en non-discriminatie - volgens Bolkestein en vele anderen producten van de Verlichting, respectievelijk geworteld in de antieke Griekse beschaving - zijn reeds overduidelijk aanwezig in de politieke religiekritiek van de profeten, en in de Joodse leer van Jezus en Paulus. Dat deze religiekritiek door het heersende christendom

onder vroomheid bedolven is en daarmee grotendeels onschadelijk gemaakt, doet niets af aan de originaliteit en de kracht ervan.

George Steiner wijst er in zijn autobiografie *Errata* nog eens op dat Rome en Mekka (christendom en islam) de dochters zijn van Jeruzalem. 'Het jodendom pulseert en straalt energie uit als een soort zwart gat in het melkwegstelsel van de geschiedenis.' Die Hebreeuwse bijbel is als zogenaamd 'Oude Testament' door het christendom en de christelijke theologie, en vervolgens door de spraakmakende denkers, dichters en schrijvers, ook als die het christendom achter zich hebben gelaten, tot op vandaag hooguit erkend als een soort voorwoord op het Nieuwe Testament, een historische inleiding op het leven van Jezus, 'bijbelse geschiedenis'. Het wordt niet gekend als Tenach, als Joodse Schrift; als getuigenis van Joods leven en leren, denken en dichten, van het meest persoonlijke tot het hoogste politieke niveau; als bakermat van de Joodse beschaving en cultuur die in vele, lange christelijke eeuwen uit het openbare leven is geweerd, in getto's opgesloten en blootgesteld aan vervolging en moord.

Het christendom is voortgekomen uit het jodendom; zonder zijn Joodse wortels is het niet te begrijpen. En Jezus is niet los van zijn Joodse herkomst te verkrijgen. Dat inzicht begint heel langzaam door te dringen in enkele, overwegend randkerkelijke milieu's. Maar zowel in het filosofische als in het christelijk-theologische discours speelt het Joodse denken nauwelijks een rol. Het jodendom is intellectueel en ethisch gesproken nog steeds opgesloten in een religieus getto. Om misverstanden te voorkomen: het jodendom van de Joodse Schrift is vooral kritisch ten aanzien van het eigen volk, Israël, en zijn politiek. Dat gold al in de dagen van Saul en David, en dat geldt ook vandaag nog. Lees bijvoorbeeld Amos Oz en Uri Avnery.

Praktische lezing

Wie wil komen tot een breed, door echte liberalen en goed in de veren zittende socialistische gedragen 'nieuw beschavingsideaal'; wie de uitverkoop van de beschaving een halt wil toeroepen, zal niet kunnen afzien van de herlezing van de joods-christelijke bronnen van onze beschaving. Niet op de dogmatische wijze van de gevestigde kerken of de vaag-spirituele manier van veel 'moderne' christenen; ook niet met het politieke opportunisme van de grote Europese christelijke partijen, waarbij de ethiek van de Bergrede het altijd moet afleggen tegen wil tot macht; het zal een praktisch-politieke, maatschappelijk relevante herlezing moeten zijn. Een belangrijk bijkomend voordeel van zo'n herlezing is dat daarmee het maatschappelijk-culturele gesprek met islamitische landgenoten aanzienlijk in kwaliteit kan toenemen. De koran zegt immers een herhaling in het Arabisch te zijn van Thora en Evangelie - van de joods-christelijke bronnen. Dat geldt zeker voor een belangrijk deel waar het gaat om sociale ethiek. Wie daartegenover slechts de noodzaak van economische groei op basis van 'het egoïstische streven naar lustbevrediging' (Guépin) te melden heeft, bevordert het religieuze fundamentalisme.

En bij dat alles mag bijvoorbeeld ook niet vergeten worden dat heel veel van de inmiddels aan de hoogste bieders verkochte beschaving, met name de zorg en het onderwijs, in Nederland tijdens de negentiende en twintigste eeuw is gefundeerd en opgebouwd door talloze christelijke religieuzen, voordat zij door de overheid werden overgenomen. Ook hun lezing van de Schrift was een praktische.

uit: Roodkoper, 11e jaargang, aflevering 4 – oktober 2006